

MOLITVA ZA KNEGINJE: ĆIRILSKI RUKOPIS U GOTHU S POČETKA 18. ST.

Marica ČUNČIĆ, Zagreb

Forschungsbibliothek Gotha u Gothi, Njemačka, pod signaturom Memb. II 201 čuva dvolist pergamene ispisan glagoljicom i dvolist papira ispisan ćirilicom. Njihova je paginacija zajednička pa je glagoljski odlomak označen kao f. 1r-2v, a ćirilski kao 3r-4r. Već se na prvi pogled može ustanoviti da su ta dva rukopisa daleka vremenski i geografski.¹ Dok je glagoljski odlomak misala u Gothi zabilježen u katalogu pogrešno kao brevijar,² o ćirilskom dvolistu nema nikakvih podataka, nigdje se ne spominje i nitko ne zna što sadrži³ pa sam ga odlučila obraditi da se dokine neizvjesnost rukopisa koji se, po nama nepoznatim okolnostima, pridružio odlomku hrvatskoga glagoljskoga misala iz 14. st.

Glagoljski sam odlomak misala obradila za zbornik u čast akademika Eduarda Hercigonje,⁴ a ćirilski tekst obrađujem u čast akademikinje Anice Nazor povodom njezina 70. rođendana. Iako se bavi glagoljskom rukopisnom i tiskanom riječi, Anica Nazor je u svojem preobilnom znanstvenom radu obrađivala i ćirilicu⁵. Odlučila sam se za ovu temu i stoga što se ispostavilo da je taj dvolist zapravo ruski crkvenoslavenski tekst, a dr. Nazor je ostvarila plodonosnu suradnju i s ruskim znanstvenicima.⁶

U uvodu Kataloga malih rukopisa biblioteke u Gothi, autorica Cornelia Hopf spominje da je 1946., neposredno poslije II. svjetskog rata, zbirka fragmenata pod signaturom Memb. II 1-230, s nekim iznimkama, dospjela u Petrograd, da bi se 1956. god. vratila natrag u Gothu.⁷ Je li se u Petrogradu taj ruski ćirilski dvolist pridružio zbirci, ili je već prije bio u njoj, ostaje otvoreno pitanje.

¹ Vidjela sam ih 2004. u Gothi.

² Evo što piše pod signaturom Memb. II: "Brevier. Fragment. Glagolithisch. Pergament. 2 Bl. 20 x 14,5 cm. Kroatien/Dalmatien, 14. Jh." HOPF 1997: 105.

³ To mi je potvrdila i ravnateljica biblioteke u Gothi, gospođa Cornelia Hopf.

⁴ ČUNČIĆ 2005.

⁵ NAZOR 2000, 2002, 2002.a: 149-153.

⁶ Najnovija suradnja: VIALOVA 2000. A. Nazor je glavna urednica.

⁷ HOPF 1997: 10.

Transliteracija: F. 3r

vьzlubi ot tēhže i čaetъ p̄r̄eti·
 sē̄i bo vь p̄l̄t̄ь ot p̄l̄ti rožnetъ
 tlē̄n̄e · a sē̄i vь d(u)hь, ot d(u)ha rožnet(ь)
 životъ v̄ē̄čni · tako zakonporo
 ložen̄ia g(lago)lūtъ · dai ničemu vь
 rucē b(og)u vьlagaetъ vь zaāmъ
 sebē daetъ So vtoricē̄u p̄r̄i
 imētъ i žiznъ v̄ē̄čnuū
 p̄r̄im⁸ naslē̄ditъ · zla
 to očiščaet sę ognem(ь)
 a gr̄ē̄si pokaan̄iēmъ
 i m(i)l(o)stineū · Tolъ
 krasno m(i)l(o)stinā
 vь vr̄ēmę skгъ
 bi, ākože
 bo dьžde
 vn̄i ob
 lac̄i
 vь vr̄ēm(ę)
 v̄ē̄dra
 ; ;
 ;

Transliteracija: F. 4r

**Pomēni G(ospod)i d(u)še bl(a)gov̄ē̄rnh(ь) c(a)r(i)с̄ь
i velikih(ь) kn(ę)ḡin̄ь**

I za bl(a)gov̄ē̄rnuū c(a)r(e)vnu velikuū
 kn(ę)žnu annu aleksē̄evnu⁹
 Za bl(a)gov̄ē̄rnuū c(a)r(e)vnu i velikuū
 kn(ę)žnu irinu mihailovnu
 Za bl(a)gov̄ē̄rnuū c(a)r(e)vnu i velikuū
 kn(ę)žnu annu mihailovnu
 Za bl(a)gov̄ē̄rnuū c(a)r(e)vnu i velikuū
 kn(ę)žnu tat̄iē̄nu mihailovnu

Tekst na f. 3r pisan je u obliku lijevka. Takvo oblikovanje redaka Karski opisuje kao nastojanje da se ispuni cijela stranica tekстом koji nije dovoljno velik. Navodi

⁸ Precrtano u izvorniku.

⁹ Precrtano u izvorniku.

primjere iz ruskih rukopisa iz 1412. i 1474. godine.¹⁰ Čini se da takvo oblikovanje ćirilskih tekstova nije rijetkost. Tako je npr. pisan ruski ćirilski tekst iz druge polovice 16. st. ispod minijature koju opisuje.¹¹ U obliku lijevka je pisan i jedan tekst patrijarha Arsenija III. Crnojevića iz 1682. god. kurzivnom ćirilicom.¹²

Tekst u slobodnu prijevodu glasi ovako:

“Tko ljubi one od kojih očekuje primiti, sijući u tijelo, od tijela požanje trulež, a tko sije u duh, od duha požanje život vječni. Tako zakon Božji govori. Tko siromahu daje, u ruke Bogu ulaže, u zajam sebi daje i dvostruko prima i život vječni baštini. Zlato se čisti ognjem, a grijesi pokajanjem i milostinjom. Toliko je krasna milostinja u vrijeme nevolje, kao kišni oblaci u vrijeme suše.”

U ovome se tekstu doslovno citira tekst sv. Pavla iz poslanice Galaćanima: “tko sije u svoje tijelo, iz tijela će žeti propast, a tko sije u duh, iz duha će žeti život vječni”.¹³ Iz rečenice u Matejevu evanđelju uzet je samo posljednji dio, s tim da govori o dvostrukoj, umjesto stostrukoj nagradi. “I svaki će, koji radi mene ostavi kuću, ili braću, ili sestre, ili oca, ili majku, ili ženu, ili djecu, ili njive, stostruko primiti i život vječni baštiniti.”¹⁴ O dvostrukoj nagradi govori se na jednom drugom mjestu u Bibliji: “Dvostruka bijaše njihova sramota - rug i prezir bijahu im baština - zato će u zemlji svojoj baštiniti dvostruko, njihova će radost biti vječita.”¹⁵ Da pokajanje i milostinja čiste grijeh kao što vatra čisti zlato, djelomično je uzeto iz Knjige Sirahove: “Jer kao što se u vatri kuša zlato, tako i odabranici u peći poniženja.”¹⁶

Pisac hvali milostinju uspoređujući je s kišnim oblakom u vrijeme suše. U Svetom pismu milostinja se hvali na više mjesta: “Milostinja čovjekova njemu je kao pečat, i na dobročinstvo pazi kao na zjenicu oka.”¹⁷ “Braća i pomoćnici u nevolji dobro dođu, ali od obojih bolje izbavlja milostinja.”¹⁸ “Udijeljena milostinja oslobađa od smrti i ne dopušta da odeš u mrak. Jer milostinja je mio dar pred licem Svevišnjega.”¹⁹ “Bolje je dijeliti milostinju nego sabirati u hrpe zlato.”²⁰ “Milostinja oslobađa smrti, ona čisti od svakoga grijeha. Koji daju milostinju i čine pravednost, napunit će se života.”²¹ Može se zaključiti da je parafraziranje Svetoga pisma usmjereno na pohvalu kreposna kršćanskoga života ispunjena duhom Božjim, kajanjem za grijeha i velikodušnim dijeljenjem svojih

¹⁰ KARSKIJ 1979: 244.

¹¹ “Vystuplenie vojsk iz Moskvy vo glave s Dimitriem Donskim protiv Mamaja” Minijatura na “Žitija Sergija Radonežskoga”, natuknica “Minijatura knižnaja”, BOLŠAJA, 1954: 524-525.

¹² ĐORĐIĆ 1971: 370, Slika 169. Arsenije III. Crnojević rođen je u Crnoj Gori 1633., umro u Beču 1706. Kao pečki patrijarh (1690.-1706.) morao je bježati pred Turcima u Austriju. Sjedište se patrijaršije premjestilo iz Peći u Sv. Andriju kraj Pešte (1701.-1706.). ENCIKLOPEDIJA LEKSIKOGRAFSKOG 1956: 128.

¹³ BIBLIJA, Gal. 6,8.

¹⁴ Isto, Mt 19, 29

¹⁵ Isto, Iz 61, 7.

¹⁶ Isto, Sir 2,5.

¹⁷ Isto, Sir 17,22.

¹⁸ Isto, Sir 40, 24

¹⁹ Isto, Tob 4,10-11.

²⁰ Isto, Tob 12, 8.

²¹ Isto, Tob 12, 9.

materijalnih dobara. To je podsjetnik, opomena ili upozorenje svećeniku i vjericima da budu milosrdni, da daju sirotinji. U odnosu na tekst molitve koji slijedi za pokojne kneginje, mogao bi to biti opis njihovih karakteristika za života. Jer nema spomena na velike grešnike, nego na one koji su bili za života kreposni i darežljivi. Činjenica da se kneginje spominju u ovom rukopisu ukazuje na to da su bile dobre kršćanke.

Naslov teksta na f. 4r ukrašen je florističkim ornamentom i pisan tzv. vezanim pismom koje se u ćirilskim rukopisima razvilo pod utjecajem grčkih rukopisa 11. i 12. st. Krajem 14. st. vezano pismo se jako proširilo u Rusiji koristeći za osnovu južnoslavenske i moldavsko-vlaške uzorke. U 17. stoljeću doživljava kulminaciju.²²

Prijevod teksta na f. 4r:

(Naslov:) Spomeni se Gospodine duše blagovjernih carica i velikih kneginja.

†za blagovjernu carevnu i veliku kneginju Annu Aleksejevnu.²³

Za blagovjernu carevnu i veliku kneginju Irinu Mihajlovnu.

Za blagovjernu carevnu i veliku kneginju Annu Mihajlovnu.

Za blagovjernu carevnu i veliku kneginju Tatjanu Mihajlovnu.

Po sadržaju ovaj tekst je vjerojatno dio proskomidije ili prikazanja u božanskoj liturgiji pravoslavne crkve, a to znači da se čitao kod prinosa darova. Komadići kruha, koji se pripremaju za pretvorbu u Tijelo Kristovo, prinose se u čast Bogorodici, za redove svetih, za žive i pokojne, za svakoga po jedan. Kada svećenik priprema darove kruha i vina na stoliću lijevo od oltara koji se zove proskomidikon, stavlja na diskos za svaku osobu po jednu česticu i pritom ih spominje poimence.²⁴

Manja je mogućnost da bi ovaj spomen pokojnih bio dio diptiha koji stoji na oltaru, ili poseban dvolist papira koji se umetao na kraj knjige.²⁵ Za pokojne se moli i u jekteniju u Službi za pokojne.²⁶ Pomjanik postoji i u časoslovu, i to na dva mjesta: u polunoćnici (noćnoj službi)²⁷ i u povečerju.²⁸ U Psaltiru se na kraju nalazi *Pomjanik* za žive i pokojne, za crkvenu hijerarhiju i carski dvor, ili danas, za ljude na vlasti. Redovito se čita navečer, mogu ga moliti i laici.²⁹

Duše za koje se moli jesu Anna Aleksejevna, Irina Mihajlovna, Anna Mihajlovna i Tatjana Mihajlovna. Prema naslovu “carevne i velike kneginje” i “blagovjerne”³⁰ i prema očevim imenima, to bi bile kćeri ruskih careva Mihajla i Alekseja, koji pripadaju carskoj dinastiji Romanovih.

²² DŽUROVA 1997: 128 i slike 189 i 190.

²³ Precltano u izvorniku.

²⁴ LITURGIKON 1999: 48-51.

²⁵ Zahvaljujem prof. dr. Zvonimiru Kurečiću za literaturu o istočnoj liturgiji i za smještanje ovoga teksta u istočnu liturgiju.

²⁶ TREBNIKЪ 1946: 277-318.

²⁷ ČASOSLOV 1948: 28-30.

²⁸ ČASOSLOV 1948: 302-304.

²⁹ PSALTIR 1959: 238-239. Zahvaljujem prof. Kurečiću na ovim podacima.

³⁰ Članovi imperatorske obitelji se naslovljavaju kao *blagovjerni*. Riječ *blagovjerni* povijesno se odnosi na carsku titulu. Usporedi: DAL 1956: 91.

Romanovi su vladali od 1613. do 1917. Dobili su prezime po Romanu Jurijevu koji je umro 1543. Romanova kći Anastazija bila je prva žena cara Ivana IV. Groznoga (1547.-1584.). Njezin brat, Nikita Romanov, bio je predsjednik kraljevskoga vijeća Ivanovu nasljedniku Fjodoru I. Kad je Fjodor I. umro 1598., došao je na vlast Boris Godunov (1598.-1605.). Nikitin sin, Fjodor Nikitić Romanov rođen 50-ih godina 16. vijeka, bio je u opoziciji Borisa Godunova³¹ pa ga je car nasilno zamonašio 1601. i poslao u jedan manastir na sjeveru Rusije, a njegova je imovina bila konfiscirana. Lžedimitrij I. je 1605. vratio Fjodora Nikitića Romanova i postavio ga za rostovskoga metropolita. Lžedimitrij II. ga je 1608. postavio za patrijarha Tušine. Kako je on bio dvostruki brat po ženskoj liniji caru Fjodoru Ivanoviču, zemaljski sabor izabrao je njegova sina Mihajla Romanova za ruskoga cara jer je osim najstarijega sina mogao biti nasljednik i najbliži muški od rodbine.³² Kad se iz Poljske vratio u Moskvu 1619., Fjodor Nikitić Romanov odmah je postao patrijarh pod imenom Filaret. Bio je patrijarh moskovski i cijele Rusije od 1619. do smrti 1633. te stekao naslov velikoga državnika i postao upravitelj svoga sina cara Mihajla Fjodoroviča Romanova³³ (1596.-1645.). Patrijarh Filaret zauzeo je položaj "velikoga cara" i vodio je vanjsku i unutarnju politiku jer njegov sin nije bio samostalan vladar.³⁴

Uz sina Alekseja koji ga je naslijedio, Mihajlo Fjodorovič Romanov (1596.-1645.) ruski car (1613.-1645.) imao je i kćeri: Irinu (22. 4. 1627. - 3. 2. 1679.),³⁵ Annu (17. 7. 1630. - 27. 10. 1693.)³⁶ i Tatjanu (5. 1. 1636. - 24. 8. 1706.).³⁷ Njegov sin Aleksej Mihajlovič Romanov, ruski car od 1645. do 1676., imao je kćer Annu Aleksejvnu (23. 1. 1655. - 3. 3. 1659.)³⁸ koja je umrla kao dijete.

Da su sve kneginje bile pokojne kad je molitva napisana, potvrđuje izraz "duše". U molitvi za žive u proskomidiji postoji izraz "rabi Božje". Osim toga, postoji i drugi nepobitan dokaz da se radi o molitvi za pokojne: godine smrti su vrlo udaljene, a molitva za mrtve nikad se ne miješa s molitvom za žive. Anna Aleksejevna umrla je 1659. kad je imala svega 4 godine za vrijeme vladavine svojega oca Alekseja. Irina Mihajlovna je umrla 1679. u 52. godini za vladavine Fjodora III. (1676.-1682.). Godine 1693. umrla je Anna Mihajlovna u 63. godini i za 13 godina umrla je Tatjana Mihajlovna stara 70 godina, obje za vladavine Petra I. Velikog (1689.-1725.). Tatjanina smrt je zadnji datum prije kojega se ne može staviti vrijeme nastanka ovoga ćirilskoga rukopisa. Prema tome Pomjanik je nastao poslije 24. 8. 1706. godine za vrijeme cara Petra I. Velikog.

³¹ Boris Godunov (1555.-1605.) vladao je poslije Fjodora I. (1598.-1605.) "Boris Godunov" ENCYCLOPAEDIA 1974., Vol. IV: 597.

³² "Romanov dynasty", ENCYCLOPAEDIA 1974., Vol. VIII: 651.

³³ "Filaret". BOL'SAJA, 1956: 86.

³⁴ "Mihail Fedorovič". BOL'SAJA, 1954: 607. Usp. GREKOV i dr. 1948.

³⁵ RUSSKIJ 1897: 130.

³⁶ RUSSKIJ 1900: 188.

³⁷ RUSSKIJ 1912: 362-363.

³⁸ MOSKOVSKI 1907: 40.

Najvažnija bi u datiranju bila najmlađa kneginja, ali ona je umrla prije svojih teta, očevih sestara. Pisar je pisao kronološkim redom po godini smrti i ona je prva. Molitva je za nju prekrižena jer je umrla kao dijete, a panihida za djecu razlikuje se od panihide za odrasle. Dok se za odrasle moli da im Bog oprostí grijehe, djeca nemaju grijeha i drugačije se moli za njihove duše. Manja je mogućnost da je Anna Aleksejevna prekrižena zato što je možda nekrštena (nekršteni, nevjernici ili inovjerci ne mogu ući u Pomjanik). Na carskom dvoru onoga vremena gotovo je nemoguće zamisliti da se dijete ne bi krstilo u roku od 40 dana, a i ranije ako je potrebno.³⁹ Veznik "I" mogao bi značiti da je Anna Aleksejevna bila zadnja koju je pisar htio staviti na popis jer je ona rođena najkasnije. Međutim, kad je shvatio da je prva umrla, morao ju je staviti na početak da poštuje kronologiju po datumu smrti, pa je po tom kriteriju ipak stavljena prije svojih teta.

Ilustracija na f. 3v prikazuje tri anđela za koje bi se moglo ustvrditi da su kerubini jer imaju po četiri krila.⁴⁰ Jedan je u sredini veći, a dvojica sa svake strane drže zlatnu krunu iznad srednjega. Iznad krune je relativno mala ptica. Sudeći po zlatnoj aureoli oko njezine glave, to bi mogao biti golub, simbol Duha Svetoga. Kerubini su uokvireni florističkim motivima i viticama, i sa svake strane je po jedna ptica, imaju zlatne aureole, a zlatnom je bojom istaknut i križ koji visi oko vrata srednjemu kerubinu i podsjeća na križ patrijarha, arhimandrita ili igumana. Moglo bi se pretpostaviti da kerubin u sredini predstavlja trećega svjedoka jer u istočnoj ikonografiji Bogorodica, anđeo čuvar i arkanđeo Mihael s vagonom kojom važe dobra djela, kao svjedoci života osobe koja je umrla, privode tu osobu na privremeni sud Božji.⁴¹ Na freskama je često duša prikazana kao dijete s krilima kerubina. Tako npr. u prikazu Bogorodičina Uspenija na freski iz 14. st. u crkvi sv. Klimenta u Ohridu Marijina duša je u obliku djeteta s četirima krilima u Kristovu naručju.⁴² To isto se ponavlja i na drugim freskama u Ohridu.⁴³ Anđeli sa strane odnose u raj duše mučenika i pravednika.⁴⁴

Slika u ovom ćirilskom Pomjaniku nije tipična, i vjerojatno uz dva arkanđela prikazuje u sredini duhovnika koji pozna duše pokojnica i može ih ispratiti na privremeni sud. Obično su duhovnici bili monasi, igumani ili starješine samostana. Zato je nacrtan križ na lancu oko vrata. Obično bi se Pomjanik pokazao rodbini pokojnih. Budući da su pokojnice kneginje, Pomjanik je napravljen s malo više mašte da bude

³⁹ Zahvaljujem gospodinu Milenku Popoviću, arhijerejskom namesniku zagrebačkomu u Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj opštini zagrebačkoj za tumačenje teksta sa stajališta pravoslavne liturgije. On smatra da je dvolist zapravo Pomjanik koji stoji na proskomidikonu i samo ga svećenik čita dok priprema darove za božansku liturgiju.

⁴⁰ Serafini imaju šest, a kerubini četiri krila. Usp. "Anđeli", LEKSIKON 2000: 131.

⁴¹ Zahvaljujem gospodinu Milenku Popoviću za ovaj podatak.

⁴² GRABAR 1968: 64-65.

⁴³ *Uspenije Bogorodice* nalazi se na freskama u crkvama na Ohridu prikazano tako da Krist drži Marijinu dušu u obliku djeteta s krilima i aureolom oko glave, a sa svake strane su anđeli. U crkvi sv. Klimenta ima više istih tih motiva, zatim crkva sv. Bogorodice peštanske, 14. st., Mali sv. Kliment, 14. st., Crkva sv. Dimitrija, 14. st., sv. Konstantin i Jelena, 1400. god. GROZDANOV 1980: slike 12, 105, 115, 145, 163, 177, 195.

⁴⁴ Usp. LEKSIKON 2000: 132.

prihvatljiv za carsku obitelj i zato nije tipičan.⁴⁵

Na dnu ove slike velikim slovima *latinicom* piše “RA” s jedne strane slike i “DUL” s druge strane, što bi moglo biti ime pisara i/ili iluminatora Radula. U 17. st. je poznat jedan kaligraf, minijaturist Radul Srbin koji je 1653. napisao *Služabnik*⁴⁶ za vlaškoga vladara Mateja Basaraba i njegovu ženu Jelenu.⁴⁷

Također je u drugoj polovici 17. st. živio poznati slikar Radul, predstavnik slikarske škole u Peći⁴⁸ i službeni slikar pečkoga patrijarha Maksima.⁴⁹ Njegovo slikarstvo nosi sva obilježja slikarstva 17. st. s nešto naglašenim linearizmom⁵⁰ što odgovara i slici našega dvolista koja je izvedena crvenim linijama. Najranije Radulovo likovno djelo datirano je 1665., a najkasnija poznata djela ne idu dalje od 1677. god.⁵¹ Može se pretpostaviti iz nekih dokumenata da je također pisao i iluminirao knjige.⁵² Je li uopće živio do 1706. godine, ostaje otvoreno pitanje. Možda bi upravo ovaj Pomjannik’ mogao biti dokaz da jest. U tom bi slučaju bilo moguće pretpostaviti da je s patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem (1690.-1706.) pobjegao pred Turcima u Beč ili možda u mjesto Sveti Andrija kod Pešte gdje je bilo sjedište patrijaršije (1701.-1706.).

Po ilustraciji, sadržaju i jeziku teksta ćirilski dvolist je Pomjanik ili molitva za pokojne kneginje iz dinastije Romanovih koja se molila u pravoslavnoj crkvi. Napisan je poslije 24. 8. 1706. godine. Prema tome nema nikakve neposredne veze između fragmenta glagoljskog misala iz 14. st. (1r-2v) i ćirilskoga rukopisa (3r-4r) iako se čuvaju pod istom signaturom i dijele jednu folijaciju u Forschungsbibliothek Gotha.

Mala je vjerojatnost da bi glagoljski odlomak misala dospio u pravoslavnu crkvu, pa se tako povezao s Pomjanikom budući da je glagoljski misal iz 14. st., a Pomjanik iz 18. st. Veća je vjerojatnost da se Pomjanik pridružio glagoljskom odlomku nakon 1917. godine, kad Rusija više nije carevina pa se prestalo javno moliti za carsku obitelj i ćirilski je dvolist postao arhivski predmet. Možda je Pomjanik prispio u zbirku gothanskih rukopisa dok je zbirka 1946. bila u Petrogradu. No nije isključeno da je došao i ranije. Kako se sama zbirka u Gothi oblikovala pedesetih godina 19. st.,⁵³ može se pretpostaviti da je ćirilski odlomak pripojen glagoljskomu u razdoblju od druge polovine 19. st. Budući da je ta zbirka imala samo jedan slavenski

⁴⁵ Zahvaljujem gospodinu Milenku Popoviću za ovaj podatak.

⁴⁶ *Služabnik* se čuva u Rumunjskoj akademiji znanosti pod brojem 651. “Radul Srbin, kaligraf i minijaturista u XVII st.” ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH 1966: 51.

⁴⁷ Za svoje vladavine od 1632. do smrti 1654. Matej Basarab je mnogo učinio na ekonomskom, kulturnom i religioznom planu iako je bio vazal u Otomanskom carstvu. Tako je i liturgiju obogatio jednim *Služabnikom*. Postoje veze s ruskom pravoslavnom crkvom. “Basarab, Matei” ENCYCLOPAEDIA, Vol. I. 1974: 849-850.

⁴⁸ Pretpostavlja se da je Radul Srbin, kaligraf i minijaturist u 17. st. prepisao *Služabnik* (Rumunjska akademija nauka 651); “Radul”, ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH 1966: 51.

⁴⁹ “Peč”, ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE 1965: 451.

⁵⁰ “Radul”, ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH 1966: 51.

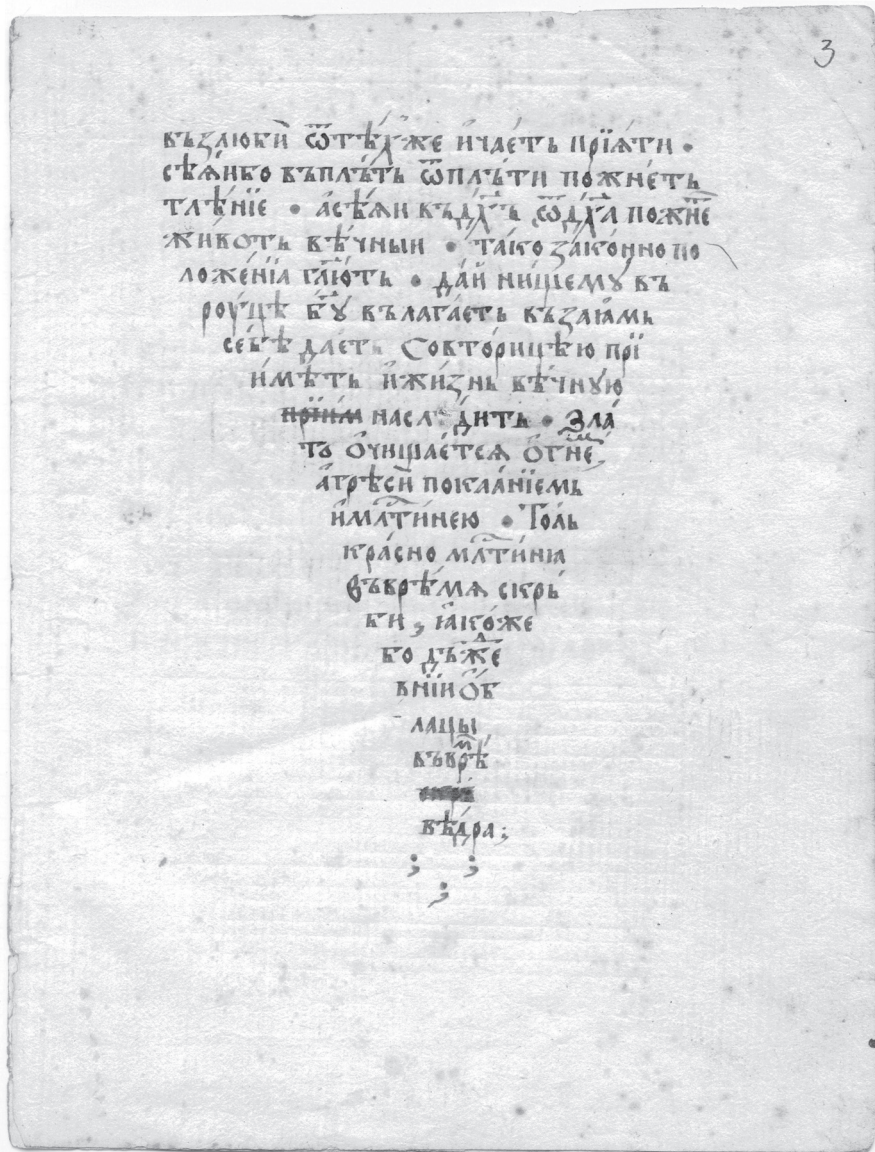
⁵¹ Npr. ikone Pričest apostola u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Crkolezu, ikona Sv. Kuzme i Damjana iz 1674. u riznici Pečke patrijaršije, Sv. Nikola iscjeljuje kralja Stjepana Dečanskog iz 1674. god. u kapeli sv. Nikole u Pečkoj patrijaršiji, Bogorodica umilenija, iz 1677. Usp. LJUBINKOVIĆ 1953: 123-131.

⁵² LJUBINKOVIĆ 1953: 123-131, posebno 128, bilješka 19.

⁵³ HOPF 1997: 10.

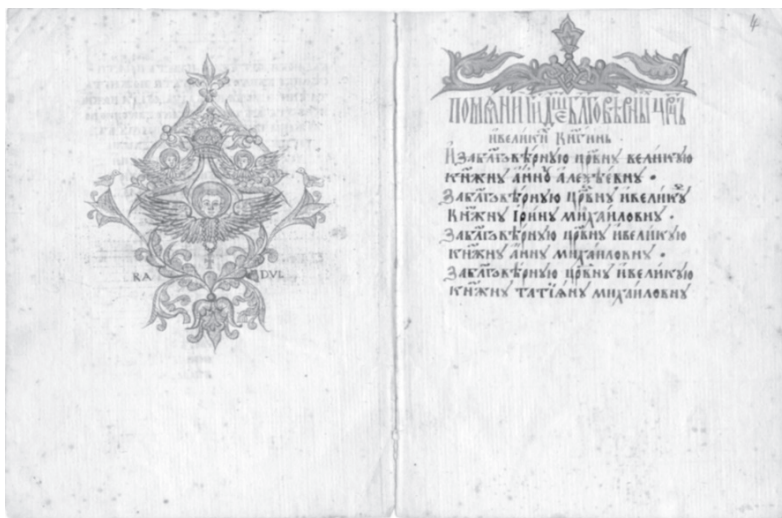

(glagoljski) rukopis, stavili su ga k njemu. Dva slavenska rukopisa mogu se naći zajedno, usprkos svojoj različitosti, samo u neslavenskoj zemlji. Prema tome su se spojili vjerojatno u Gothi. I jedan i drugi tekst pripadaju liturgiji, ali se sigurno nisu rabili zajedno jer odlomak glagoljskoga misala pripada rimokatoličkomu obredu, a molitva za pokojne kneginje pravoslavnomu.

F. 3r

F 3v -4r

LITERATURA

- BIBLIJA. 1980. *Biblija : Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- BOL'SHAJA. 1949.-1958. *Bol'shaja Sovetskaja enciklopedija, vtoroe izdanie*. Moskva: Gosudarstvennoe naučnoe izdatel'stvo „Bol'shaja Sovetskaja enciklopedija“.
- ČASOSLOV. 1948. *Časoslov : jerejski molitvoslov*. Rim: V tipografiji Kriptoferratskija obiteli.
- ČUNČIĆ, M. 2005. Gothanski odlomak glagoljskoga misala. S. Damjanović (ur.). *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 59-86.
- DAL V. 1956. *Tolkovij slovar' živogo velikoruskogo jazika, tom I*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostranih i nacionalnih slovaraj.
- DŽUROVA, A. 1997. *V'vedenije v slavjanskata kodikologija : Vizantijskijat kodeks i recepcijata mu sred Slavjanite*. Sofija: CIBAL.
- ĐORĐIĆ, P. 1971. *Istorija srpske ćirilice*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- ENCIKLOPEDIJA LEKSIKOGRAFSKOG. 1956. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 2 : Castelo-Firenzuola*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE. 1965. *Enciklopedija Jugoslavije, sv. 6 : Maklj-Put*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH. 1966. *Enciklopedija likovnih umjetnosti, sv. 4 : Portr-Ž, Dodatak*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- ENCYCLOPAEDIA. 1974. *The New Encyclopaedia Britannica : Micropaedia*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc.

- GRABAR, A. 1968. *L'art du moyen age en Europe orientale*. Paris: Albin Michel.
- GREKOV, B. D. i dr. (ur.). 1948. *Istorija SSSR, tom 1 : s drevnejših vremèn do konca XVIII veka*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury.
- GROZDANOV, C. 1980. *Ohridskoto židno slikarstvo od XIV vek*. Ohrid: Zavod za zaštita na spomenicite na kulturata i Naroden muzej - Ohrid.
- HOPF, C. 1997. *Die abendländischen Handschriften der Forschungs- und Landesbibliothek Gotha, 2. Kleinformatige Pergamenthandschriften Memb. II*. Gotha: Forschungs- und Landesbibliothek.
- KARSKIJ, E. F. 1979. *Slavjanskaja kirilovskaja paleografija*. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- LEKSIKON. 2000. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- LITURGIKON. 1999. *Liturgikon : bizantsko-hrvatski*. Zagreb: Glas koncila.
- LJUBINKOVIĆ, R. 1953. Stvaranje zografa Radula. *Naše starine : Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine I*. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine, 123-131.
- MOSKOVSKI. 1907. *Moskovski nekropol, tom I*. Sanktpeterburg.
- NAZOR, A. 2000. Prožimanje glagoljice i ćirilice na hrvatskom prostoru. E. Hercigonja (ur.). *Hrvatska i Europa : kultura, znanost i umjetnost, svezak II. : Srednji vijek i renesansa (XIII.-XVI. st.)*. Zagreb: HAZU, 289-297.
- NAZOR, A. 2002. Hval, pisar (XIV-XV. st.). T. Macan (ur.). *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 773-775.
- NAZOR, A. 2002.a. Milčetićev odnos prema ćirilici. T. Maštrović (ur.). *Zbornik o Ivanu Milčetiću, književnom povjesničaru, filologu i etnologu*. Zagreb: Hrvatski studiji, 149-153.
- PSALTIR 1959. *Psaltir*. New York: Holy Trinity Monastery Jordanville.
- RUSKIJ. 1897.-1912. *Russkij biografičeskij slovar'*. (1897. sv. 8; 1900. tom 2; 1912. tom 20) Sanktpeterburg: Izdanje pod nabljudenjem A. A. Polovceva.
- TREBNIKЪ. 1946. *Trebnikъ : II. velika panehida ili parastos*. Rim: V tipografiji Kriptoferratskija obitelji.
- VIALOVA, S. O. 2000 *Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ruska nacionalna biblioteka, Staroslavenski institut.

S a ž e t a k

Papirati dvolist ćirilskoga teksta ima istu signaturu kao i odlomak glagoljskoga misala iz 14. stoljeća u Forschungsbibliothek u Gothi u Njemačkoj. Iako imaju jedinstvenu paginaciju, identificiran je kao ruski crkvenoslavenski *Pomjanik*, tj. molitva za pokojne

prema ruskoj pravoslavnoj tradiciji. Pohvala kajanju i velikodušnosti u dijeljenju milostinje prethodi molitvi za pokojnu Annu Aleksejevnu, kćer cara Alekseja Mihajloviča Romanova, i za njezine tete, tri kćeri cara Mihajla Fjodoroviča Romanova, poimence za Irinu, Annu i Tatjanu. Prema posljednjem datumu smrti, tekst nije napisan prije 24. 8. 1706. Ukrasi za tu molitvu nisu obični jer se *Pomjanik* morao pokazati carskoj obitelji. Iluminacije je izradio pisar i slikar Radul čije ime je zapisano latinicom na dnu ilustracije koja ima karakteristike linearnoga slikarstva 17. stoljeća.

Ključne riječi: Pomjanik, pravoslavna crkva, carevna i velika kneginja Anna Mihajlovna, carevna i velika kneginja Tatjana Mihajlovna, carevna i velika kneginja Irina Mihajlovna, carevna i velika kneginja Anna Aleksejevna, slikar Radul

S u m m a r y

CYRILLIC MANUSCRIPT IN GOTHA FROM THE BEGINNING OF THE 18TH CENTURY: PRAYER FOR PRINCESSES

The paper bifolia with Cyrillic text has the same call number as the 14th century fragment of the Croatian Glagolitic Missal in the Forschungsbibliothek Gotha, Germany. Although it shares the same folio numeration, it has been identified as the Russian Church Slavonic *Pomjannik*, a prayer for the dead according to the Russian Orthodox Church tradition. The praise of repentance and generosity in alms giving is followed by the prayer for the late princess Anna Alexeevna, a daughter of Tsar Alexej Mihailovič Romanov, and for her aunts, the three daughters of Tsar Mihailo Fiodorovič Romanov, namely the princesses Irina, Anna and Tatjana. According to the latest date of death the text was not written before Aug. 24, 1706. The ornaments of the prayer text are not ordinary because the *Pomjannik* had to be presented to emperor's family. The illumination was done by a scribe and miniaturist Radul whose name is written in the Latin script at the bottom of the illustration which has the characteristics of the 17th century linear painting.

Key words: Pomjannik, Orthodox Church, princess Anna Mihailovna, princess Tatjana Mihailovna, princess Irina Mihailovna, princess Anna Alexeevna, painter Radul

Izvorni znanstveni članak

Autor: Marica Čunčić

Staroslavenski institut, Zagreb